

ФУНКЦІЇ ЦЕНЗІВ: СУЧАСНА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Марчук М.,
аспірантка відділу конституційного та муніципального права
Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0009-0004-7845-4931

Марчук М. Функції цензів: сучасна конституційно-правова характеристика.

Усвідомлення правової природи цензів, як феномена державного будівництва, рефлексія соціально-філософських вимірів та правова характеристика цензів у конституційному праві неможлива без аналізу їх функцій, які слугують розкриттю аксіологічного, сутнісного, змістового, онтологічного, функціонально-телеологічного призначення цього правового явища. В статті досліджується конституційно-правова природа функцій. Розкривається їх сутність через аналіз функцій держави і права та доводиться, що функції цензів у конституційному праві витікають саме із функцій держави і права. При цьому під ними слід розуміти обумовлені соціальним призначенням цензів напрями та види впливу на суспільні відносини, споріднені з державним будівництвом і функціонуванням суспільства, з метою реалізації публічного інтересу, що полягає в забезпеченні конституційних прав і свобод людини, утвердженні народовладдя та гарантуванні конституційного правопорядку, які пов'язані з функціями держави, виступають способом прояву права, зокрема, витікають із функцій конституційного права, обумовлені елементами її системи, перебувають у стійких взаємних зв'язках із джерелами галузі конституційного права. В дослідженні звертається увага також на тому, що функціональна призначеність цензів не є сталою, вона динамічна. В роботі виокремлюються та розкриваються такі сучасні функції цензів у конституційному праві як регулятивна, кваліфікаційна, охоронна, функція фільтру (обмежувальна), організаційна, ідеологічно-виховна. Робиться висновок, що основне призначення функцій цензів у конституційному праві полягає у забезпеченні гармонійного стабільного розвитку держави і суспільства в інтересах людини, забезпечення безпеки, належного громадського порядку і конституційного правопорядку в країні. І вкрай важливо, щоб в основі їх реалізації лежав людиновимірний підхід як структуроутворюючий елемент системи національного механізму публічної влади і реалізації громадянами своїх конституційних прав і свобод, що є джерелом влади, основним носієм народного суверенітету, що, у свою чергу, є іманентною ознакою реального народовладдя.

Ключові слова: цензи, конституційне право, функції, функції цензів, державотворення, регулятивна функція, кваліфікаційна функція, охоронна функція, функція фільтру (обмежувальна), організаційна функція, ідеологічно-виховна функція.

Marchuk M. Functions of qualifications: modern constitutional and legal characteristics.

Understanding the legal nature of qualifications as a phenomenon of state building, reflection of socio-philosophical dimensions and legal characteristics of qualifications in constitutional law is impossible without analyzing their functions, which serve to reveal the axiological, essential, substantive, ontological, functional-teleological purpose of this legal phenomenon. The article examines the constitutional and legal nature of functions. Their essence is revealed through an analysis of the functions of the state and law, and it is proved that the functions of qualifications in constitutional law stem precisely from the functions of the state and law. At the same time, they should be understood as directions and types of influence on social relations determined by the social purpose of qualifications, related to state building and the functioning of society, with the aim of realizing the public interest, which consists in ensuring constitutional rights and freedoms of the person, establishing democracy and guaranteeing constitutional law, which are related to the functions of the state, act as a way of

manifesting law, in particular, stem from the functions of constitutional law, are determined by the elements of its system, and are in stable mutual relations with the sources of the field of constitutional law. The study also draws attention to the fact that the functional purpose of qualifications is not constant, it is dynamic. The work identifies and reveals such modern functions of qualifications in constitutional law as regulatory, qualifying, protective, filter (restrictive), organizational, ideological and educational. It is concluded that the main purpose of the functions of qualifications in constitutional law is to ensure the harmonious stable development of the state and society in the interests of man, ensuring security, proper public order and constitutional law and order in the country. And it is extremely important that their implementation is based on a human-dimensional approach as a structural element of the system of the national mechanism of public power and the exercise by citizens of their constitutional rights and freedoms, which is the source of power, the main carrier of popular sovereignty, which, in turn, is an immanent sign of real democracy.

Key words: qualifications, constitutional law, functions, functions of qualifications, state formation, regulatory function, qualification function, security function, filter function (restrictive), organizational function, ideological and educational function.

Постановка проблеми. Сучасні процеси вітчизняного державотворення, незважаючи на військову агресію Росії, характеризуються подальшим напрацюванням та впровадженням у практику державного будівництва демократичних засад формування органів державної влади та місцевого самоврядування. За цих обставин актуальною та такою, що потребує детального вивчення, є проблема щодо функцій цензів. Адже і у вітчизняній, і у зарубіжній науковій літературі питання щодо функцій цензів не вивчалось комплексно, цілісно, найчастіше зводилося лише до вказівки набору якихось функцій, в кращому випадку – до їх короткої поверхової характеристики, що обумовило фрагментарність та поверхневність уявлень про цей конституційно-правовий феномен. Варто врахувати і той аспект, що сам термін «функції» є багатозначним і сьогодні, незважаючи на бурхливий розвиток юридичної науки, серед правознавців немає єдиної наукової позиції щодо розуміння феномена «функції», його стійкого загально визнаного визначення; з цього приводу в літературі продовжується науковий дискурс і має місце їх різне трактування, внаслідок чого існує потреба подальшої розробки та вивчення цієї фундаментальної категорії. Усе зазначене актуалізує предмет нашого дослідження.

Стан дослідження. Вітчизняна юридична наука питанню розуміння цензів, їх правової природи, в тому числі й функцій цензів, приділяє увагу доволі поверхово. Свідченням цьому є відсутність комплексних конституційно-правових досліджень у цій сфері. Виняток хіба що становлять виборчі цензи, дослідженням яких займалися такі науковці, як І.В. Глиняний, Ю.Б. Ключковський, О.В. Марцеляк, С.М. Марцеляк, В.Ф. Нестерович, В.М. Панасюк, В.І. Татарінов, В.М. Шаповал та ін.

Звідси метою нашого дослідження є більш повна характеристика функцій цензів у конституційному праві як таких, що сприяють виявленню соціального змісту цензів як феномена сучасного державного будівництва.

Виклад основного матеріалу. Термін «функція» багатозначний і така різноманітність трактування цього поняття пояснюється багатоаспектністю цього явища. В цілому він вживається для опису динамічних структур і, в першу чергу, для характеристики їх дії, діяльності. Однак, виходячи з предмету нашого дослідження нас цікавить розуміння функцій у правовому вимірі, коли завдяки їм визначаються соціальна роль держави і права, які спрямовані діяти у макро- або мікросередовищі, тобто встановлювати соціальні відносини, надавати їм правового визначення, привносити певну інформацію у соціальні контакти [1, с. 58] і т. ін.

В юридичній літературі функції традиційно розкриваються через характеристику функцій держави і функцій права У свою чергу функції держави лежать в основі розуміння сутності функцій органів публічної передусім державної влади, як основні напрями їх діяльності, а функції права визначають призначення тих чи інших правових явищ.

Дослідження розуміння функцій держави і права сприяє, по-перше, визначенню сутності функцій цензів у конституційному праві, по-друге, їх ролі і призначенню у сучасних державотворчих процесах різних країн світу, по-третє, виявленню соціального змісту цензів як феномена державного будівництва, по-четверте, завдяки цьому можна буде визначити структуру, тобто способи, закономірності визнання і законодавчого врегулювання цензів, по-п'яте, це матиме наслідком ро-

зуміння різновидів цензів у конституційному праві.

Щодо трактування функцій держави, то в словниковій та науковій юридичній літературі вони здебільшого розглядають як: основні напрями або види діяльності держави, які розкривають її соціальну сутність і призначення в суспільстві [2, с. 362]; динамічні, властиві конкретному історичному етапу основні напрями діяльності держави, які виражають її сутність і соціальне призначення, покликані реалізовувати управління суспільством і поставлені перед нею цілі та задачі [3, с. 20]; основні напрями або види діяльності держави, які виражають її суть і призначення, роль і місце в суспільстві [4, с. 348].

Підкреслимо, що будь-яка діяльність держави, а отже і реалізація функцій держави повинна мати правовий характер, ґрунтуватися на правовій основі, тобто спиратися на правові форми реалізації своїх функцій через формування і реалізацію права.

Це приводить нас до необхідності в'яснення сутності права, зокрема, його функцій, які в науково-енциклопедичній літературі трактуються як: основні напрями впливу правового регулювання на людину і суспільство, зокрема функції інформаційна, виховна, ідеологічна, регулятивна, захисна тощо [2, с. 362]; внутрішньо властиве праву явище, обумовлене його роллю (призначенням) в суспільстві, що представляє собою основний (головний) напрямок впливу права на об'єктивну реальність і виражає його зв'язок з іншими явищами соціальної дійсності; найбільш істотні напрямки і сторони впливу права на суспільні відносини, в яких розкривається соціальне призначення права та його загальнолюдська і класова природа [5, с. 138]; спрямований вплив системи (структури, цілого) на певні сторони зовнішнього середовища [6, с. 4]; напрями або види впливу права на відносини суспільні, які виражають роль і призначення права в суспільстві і державі, його соціальну цінність та найважливіші риси [4, с. 348]; напрями і види впливу права на суспільні відносини, які зумовлюють його особливе, і навіть унікальне, соціальне призначення [7, с. 25–26].

Таким чином в поняття функцій права найбільше вкладається та особливість, що вони являють собою напрям впливу чи напрям правового регулювання або напрями чи види впливу права на суспільні відносини. При цьому поняття «регулювання» та «вплив» доволі часто застосовуються як синоніми.

Також дослідники правової природи функцій права справедливо зазначають, що в юридичне поняття функцій права вкладається подвійний, але внутрішньо пов'язаний зміст: роль, яку відіграє право чи визначений правовий інститут і конкретні напрями правового регулювання суспільних відносин і що вони грають роль певної сполучної ланки між об'єктивною реальністю і правом, виступаючи при цьому ідеальним соціальним феноменом, покликаним впорядковувати матеріальний світ відповідно до потреб суспільного розвитку, і зміни, які відбуваються в об'єктивній реальності під впливом права, - це і є результат реалізації функцій права [5, с. 398].

Функції права взаємопов'язані з функціями держави як взаємопов'язані держава і право – держава не може існувати без правового регулювання суспільних відносин і будь-яка державна діяльність має правову основу, тобто спирається на правові форми реалізації своїх завдань через формування і реалізацію права; натомість право ефективно діє у всіх сферах суспільного життя людей, визначаючи відповідний порядок відносин і спосіб вирішення завдань в різноманітних сферах тільки за умови визначення ефективного механізму врегулювання суспільних відносин і найголовніше його належного забезпечення силою державного примусу. Варто враховувати й той фактор, що напрями діяльності держави, через які реалізується її внутрішня та зовнішня політика, і напрям чи вид впливу права на суспільні відносини доволі часто співпадають – це сфери економіки, політики, культури, науки, освіти, охорони здоров'я, навколишнього середовища тощо.

Деякі вчені провели порівняння функцій держави з функціями права та дійшли висновків, що подібність функцій права і держави полягає в тому, що:

- вони є проявом сутності і соціального призначення відповідно права і держави;
- як функція права, так і функція держави нерідко покликані вирішувати спільні завдання, що визначає їх загальний напрямок.

Натомість, відмінність функцій права від функцій держави полягає в тому, що:

- вони є вираженням різних сутностей, які визначають їх специфіку і самостійний характер;
- шляхи, форми і способи здійснення цих функцій різні;
- кількість і види здійснюваних функцій не збігаються повністю;
- не однакові також межі здійснення функцій [5, с. 114-115, 116-117, 118-119].

Вважаємо, що раціональне зерно у викладених наукових твердженнях має місце і варто як не ототожнювати функції держави і функції права, так і в той же час не слід зовсім не бачити між ними спільностей і не здійснювати паралелей між ними.

Особливо спорідненість функцій держави має місце з функціями конституційного права, як такої, основним джерелом якої виступає Конституція, що регулює суспільні відносини, пов'язані з конституційним (державним і суспільним) ладом, правовим статусом людини і громадянина, народовладдям, організацією та функціонуванням органів державної влади та місцевого самоврядування, територіальною організацією держави. І як влучно зазначається в літературі: «всі основні функції держави мають бути системно закріплені в Конституції або законах України, що сприятиме посиленню ролі і відповідальності держави в усіх сферах її діяльності» [8, с. 83].

Окрім того, в літературі до числа аргументів на таку спорідненість функцій держави і функцій галузі конституційного права відносять тісний зв'язок останньої з політикою (високий ступінь політизації норм конституційного права). Такий зв'язок конституційно-правових норм з політикою «резонує» з такою ознакою функцій держави як те, що вони «носять політичний характер, оскільки усі вони генетично мають одне й те саме джерело – державу як організацію політичної влади. Держава з'являється на певному історичному етапі саме задля виконання на новому рівні низки найістотніших функцій у суспільстві. Отже, держава та її функції є нерозривними політичними явищами» [9, с. 90].

Також слід враховувати й те, що конституційне право належить до так званого блоку публічного права, предметом регулювання якого виступають загальнодержавні інтереси, відносини у сфері реалізації публічних (суспільних, державних) інтересів та яке відповідає за забезпечення гармонії і злагоди в суспільстві і державі; раціонального балансу інтересів індивідуальної особистості, різноманітних соціальних груп, колективів, спільнот та суспільства в цілому; стабільність розвитку держави та її інститутів; стійкість засад державного і суспільного ладу.

Все вищезазначене засвідчує про спорідненість функцій держави і функцій конституційного права, предметом регулювання якого виступають й цензи як елемент державного будівництва і це приводить нас до висновку, що ми цілком можемо застосувати аналогію щодо визначення природи функцій цензів у конституційному праві. При цьому акцентуємо увагу на тому, що буде неправильно змішувати функції цензів з функціями держави, права, конституційного права і ставити між ними знак рівності. Можна тільки вести мову, що функції цензів пов'язані з функціями держави, виступають однією з форм здійснення функцій конституційного права, деталізують і конкретизують їх, співвідносяться з ними як одиничне і загальне.

Функції цензів у своїй сукупності є вужчими за систему функцій права взагалі і конституційного права як галузі права, зокрема. В той же час, вони становлять собою органічну систему, яка виражає характерні риси і призначення цензів і це самостійна категорія науки конституційного права, відмінна від загальнотеоретичної категорії функцій конституційного права як галузі права, але тісно з нею пов'язана.

В такому аспекті характеристика функцій цензів у конституційному праві охоплює їх структуру та ознаки. І можна стверджувати, що елементами функцій цензів у конституційному праві є:

- по-перше, суб'єкти, які виконують роль провідників впливу на суспільні відносини, завдяки чому реалізується соціальне призначення цензів;
- по-друге, об'єкт – це суспільні відносини, на які здійснюють свій вплив цензи;
- по-третє, засоби забезпечення здійснення функції, які являють собою сукупність прийомів, способів та методів, що використовуються при правовому регулюванні конкретних суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією цензів у конституційному праві;
- по-четверте, зміст функції, який охоплює систему фактичних і формальних обставин, що сприяють прояву конституційно-правової природи цензів, окреслюють їх сутність, ознаки та основні властивості.

Характерними ознаками функцій цензів у конституційному праві є:

1) функції цензів витікають із функцій конституційного права і вони знаходяться у тісному зв'язку з функціями держави;

2) функції цензів найбільш яскраво виражають їх сутність, зміст, призначення, роль і місце у суспільстві та державі; дозволяють глибше усвідомити практику їх застосування, специфіку реалізації, а також закономірності та особливості їх впровадження у практику державного будівництва окремих країн;

3) функція цензів виступає способом прояву права, що виражається в утворенні, зміні та припиненні правовідносин, які є предметом галузі конституційного права;

4) функції цензів у конституційному праві являють собою напрями та види впливу на публічні (політичні та ін.) найважливіші суспільні відносини, пов'язані з державним будівництвом і функціонуванням суспільства;

5) функції цензів спрямовані на досягнення реалізації публічного інтересу, що полягає в забезпеченні конституційних прав і свобод людини, утвердженні народовладдя та гарантуванні конституційного правопорядку;

6) об'єктами функцій цензів у конституційному праві є суспільні відносини, в яких проявляються як цілеспрямована воляова поведінка/діяльність суб'єктів конституційного права, так і певні стани, що породжують конституційні права і обов'язки учасників конституційно-правових відносин;

7) функції цензів обумовлені елементами системи галузі конституційного права, утворюючи стійкі системно-функціональні зв'язки, що характеризують статичні й динамічні властивості самого конституційного права як галузі права;

8) функції цензів перебувають у стійких взаємних зв'язках із джерелами галузі конституційного права (в першу чергу Конституцією як її основного джерела), які являють собою зовнішню форму об'єктивізації магістральних напрямів і видів впливу конституційного права на відповідні суспільні відносини, пов'язані з реалізацією функцій.

Звідси можемо зробити висновок, що функції цензів у конституційному праві – це обумовлені соціальним призначенням цього правового явища напрями та види впливу на суспільні відносини, споріднені з державним будівництвом і функціонуванням суспільства, з метою реалізації публічного інтересу, що полягає в забезпеченні конституційних прав і свобод людини, утвердженні народовладдя та гарантуванні конституційного правопорядку, які пов'язані з функціями держави, виступають способом прояву права, зокрема, витікають із функцій конституційного права, обумовлені елементами її системи, перебувають у стійких взаємних зв'язках із джерелами галузі конституційного права.

У контексті викладених нами структурних елементів функцій цензів, їх ознак, та й самого визначення функцій цензів у конституційному праві можемо зробити висновок, що на основі системно-структурного підходу можна виділити такі функції цензів: регулятивна, кваліфікаційна, охоронна, функція фільтру (обмежувальна), організаційна, ідеологічно-виховна.

При цьому регулятивна функція притаманна як праву в цілому, так і окремим галузям і інститутам права, адже саме право виступає регулятором суспільних відносин, що дає підстави в першу чергу виділяти його регулятивну функцію, яка відіграє ключову роль у системі функцій права.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі віддається пріоритетне значення регулятивній функції у праві, оскільки необхідність такої функції випливає з загального ставлення до права як до універсального регулятора найбільш важливих суспільних відносин [10, с. 50]. Особливості цієї функції полягають передусім у встановленні позитивних правил поведінки, в організації суспільних відносин, координації соціальних взаємозв'язків [6, с. 6].

Регулятивна функція цензів полягає у тому, що цензи встановлюють певні умови-правила реалізації конституційних прав і свобод людини й громадянина, визначають еталон правомірної поведінки суб'єктів конституційно-правових відносин чим визначаються загальні правила забезпечення правового порядку в країні і регулюються суспільні відносини у цій сфері. Це є основою правової системи та правопорядку в країні.

Ця функція цензів дає імпульс розвитку законодавства та прийняттю масиву нових нормативно-правових актів, що втілюють загальні ідеї й окремі положення Конституції щодо народовладдя, реалізації громадянами свого права на участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, користування рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування. Її змістом охоплюється належне закріплення у відповідних нормах і правових інститутах умов та кваліфікаційних вимог до громадян, які мають намір брати участь у державному будівництві країни, у економічному, політичному, соціально-культурному розвитку суспільства і держави.

Парною до регулятивної функції є охоронна функція, яка в правничій літературі розглядається як відносно відособлений прогресивний, однорідний юридичний вплив на свідомість, волю і по-

ведінку людей, який спрямований на підтримку у належному стані суспільних відносин, правового статусу громадян, колективів і організацій. Особлива роль охоронної функції права зумовлена визнанням прав і свобод людини і громадянина вищою цінністю, обранням державою курсу на побудову правової держави та формування громадянського суспільства, що викликає необхідність забезпечення прав і свобод людини і створення ефективного стану їх захисту [5, с. 368].

Охоронна функція цензів виступає гарантією реалізації регулятивної функції і зорієнтована на забезпечення дотримання умов та кваліфікаційних вимог, що передбачені чинним законодавством для осіб, які претендують приймати участь у державному будівництві країни, у економічному, політичному, соціально-культурному розвитку суспільства і держави. Змістом охоронної функції цензів охоплюється і встановлення обов'язку для певних осіб підтверджувати належний стан свого здоров'я, і передбачення обмежень щодо реалізації особами своїх конституційних прав з тим, щоб у державотворчих процесах приймали участь особи з бездоганною репутацією. До таких цензів відносяться передусім такі репутаційні цензи, як відсутність судимості, бездоганна репутація особи, відсутність адміністративних стягнень у неї тощо.

Тим самим дана функція націлена на: попередження і припинення злочинів та інших правопорушень у сфері здійснення народовладдя; захист і відновлення порушених конституційних прав громадян на участь в державному управлінні, користування рівним правом доступу до державної служби та до служби в органах місцевого самоврядування; витіснення і ліквідацію віджилих, таких, які не відповідають новим умовам, потребам суспільства і міжнародним правовим стандартам цензів і т. ін.; подолання негативних явищ, що порушують умови нормального розвитку та суперечать інтересам держави, суспільства та окремих громадян.

Охоронна функція цензів не тільки сприяє охороні урегульованих конституційним правом суспільних відносин від будь-яких посягань чим забезпечує правопорядок у суспільстві та державі, захист прав і свобод людини і громадянина, а й демонструє можливість звернутися до примусової сили держави у разі невиконання тими чи іншими суб'єктами правових приписів шляхом застосування засобів державно-владного впливу через визначення міри юридичної відповідальності за недотримання правових приписів щодо цензів та встановлення спеціальних засобів державного захисту суб'єктивних прав громадян, їх відновлення.

Отже основне призначення охоронної функції цензів у конституційному праві полягає у запобіганні порушенню норм конституційного права, що виражається у впливі на свідомість суб'єктів права погрозою санкцій, встановленням заборон, обмежень і реалізацією юридичної відповідальності за правопорушення, де органи публічної влади виходять з необхідності гармонійного стабільного розвитку держави і суспільства в інтересах людини, забезпечення безпеки, належного громадського порядку і конституційного правопорядку в країні

Організаційна функція – актуальність виокремлення в якості однієї з функцій цензів цієї функції обґрунтовується тим, що цензи розглядаються як складова конституційного права, предметом регулювання якого є суспільні відносини у сфері конституційного ладу України, народовладдя, правового статусу людини і громадянина, організації та функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, територіального устрою нашої країни.

Звідси у контексті аксіологічного навантаження організаційна функція цензів у конституційному праві є надзвичайно важливою, оскільки в цілому вона сприяє налагодженню результативного та більш професійного конституційно-правового механізму функціонування органів публічної влади, збалансуванню конституційних повноважень різних суб'єктів у системі «стримувань і противаг» механізму влади, а також утвердженню якісно нових засад функціонування системи органів публічної влади.

Завдяки цензам визначаються учасники виборчих перегонів як на національних, так і місцевих виборах; встановлюється коло осіб, що може брати участь у різноманітних референдумах та інших формах здійснення народовладдя; обумовлюються умови та вимоги до кандидатів на різноманітні посади органів державної влади та місцевого самоврядування, які в подальшому працюючи в органах публічної влади наділяються владними повноваженнями.

Звідси організаційна функція цензів сприяє конституційно-правовій організації суспільства і держави. Вона забезпечує політичну стабільність у суспільстві й країні, здійснення владних повноважень, вироблення державної політики в інтересах людини й суспільства тощо, впорядковує суспільні відносини перш за все у політичній сфері, врегульовує процеси державного будівництва чим створює сприятливі умови для ефективної життєдіяльності політичної системи

та її елементів, забезпечує узгодження політичних інтересів різних верств суспільства, постійне удосконалення форм реалізації народного суверенітету тощо.

Кваліфікаційна функція цензів – ця функція впливає із самої природи цензів, які розглядаються як встановлені конституцією та/чи профільним конституційним законодавством країни умови, кваліфікаційні вимоги щодо фізичних осіб для реалізації ними свого конституційного права на участь в управлінні державою, що за своєю природою зумовлені потребами суспільства і виступають дієвим механізмом заборони привілеїв чи дискримінаційних перепон для окремих осіб кваліфікованих за певними біологічними чи соціальними ознаками.

З функціональної точки зору кваліфікаційна значущість цензів проявляється у встановленні умов, кваліфікаційних вимог, правил поведінки учасників суспільних відносин, що виступають предметом правового регулювання у сфері конституційно-правового впорядкування потреб суспільства і держави, які складаються щодо правового положення особи, правової організації публічної влади та суспільства і т. ін. Ця функція знаходить реалізацію у визначенні правоздатності та дієздатності суб'єктів конституційно-правових відносин, у встановленні правил поведінки для них при реалізації своїх конституційних прав, що традиційно робиться шляхом встановлення відповідних дозволів, позитивних зобов'язань та заборон, визначення умов, кваліфікаційних вимог щодо фізичних осіб для реалізації ними свого конституційного права на участь в управлінні державою, коли для кожної професії, посади існують свої вимоги, які виступають кваліфікаційними умовами реалізації громадянами свого права на участь в управлінні державними справами чи доступу особи до певної посади. Так, наприклад, Закон України «Про запобігання корупції» передбачає, що Головою Національного агентства з питань запобігання корупції може бути громадянин України, не молодший тридцяти п'яти років, який має вищу освіту, володіє державною мовою, є добросовісним і компетентним, здатний за своїми діловими та моральними якостями, освітнім і професійним рівнем, станом здоров'я виконувати відповідні службові обов'язки [11].

З кваліфікаційною функцією цензів тісно пов'язана фільтруюча (обмежуюча) функція, яка теж обумовлена соціальним призначенням цензів і являє собою напрями та види впливу на суспільні відносини, споріднені з державним будівництвом, що полягає в забезпеченні конституційних прав і свобод людини, утвердженні народовладдя та гарантуванні конституційного правопорядку шляхом впровадження умов і кваліфікаційних вимог до осіб, з тим, щоб серед тих, які претендують приймати участь у державному будівництві своєї країни, не було не кваліфікованих, недобросовісних, аморальних і т. ін.

Так, уже згадуваний нами Закон України «Про запобігання корупції» містить припис, що на посаду Голови Національного агентства, його заступника не може бути призначена особа, яка, по-перше, в судовому порядку визнана недієздатною або дієздатність якої за рішенням суду обмежена; по-друге, якщо особа має судимість за вчинення кримінального правопорушення, якщо така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку (крім реабілітованої особи); по-третє, якщо особа на підставі обвинувального вироку, який набрав законної сили, притягалася до кримінальної відповідальності за вчинення корупційного злочину або на неї протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією; по-четверте, якщо особа відповідно до вироку суду, що набрав законної сили, позбавлена права займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави, або обіймати певні посади; по-п'яте, така особа протягом двох років до подання заяви на участь у конкурсі на зайняття посади Голови Національного агентства чи його заступника входила до складу керівних органів політичної партії або перебувала у трудових чи інших договірних відносинах з політичною партією; по-шосте, особа не подала відповідно до Закону «Про запобігання корупції» декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік; по-сьоме, вона не пройшла спеціальну перевірку або не надала згоди на її проведення (ст. 5) [11].

Характеризуючи кваліфікаційну і фільтруючу функції цензів у конституційному праві відзначимо, що право на участь в управлінні державними справами є комплексним конституційним правом, яке фактично інтегрує всі політичні права і свободи громадян, що гарантовані Конституцією та законами України. Воно є загальноновизнаним правом та реалізується через управління державними справами, сутність якого визначена ст. 38 Основного Закону України, яка закріплює, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів

місцевого самоврядування. Ч. 2 цієї статті закріплює гарантію на рівний, недискримінаційний доступ громадян до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування. Цим конституційним положенням, яке за своєю природою є не тільки конституційним правом громадян України, а й основоположним принципом взаємовідносин держави і людини, розвиваються положення ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., згідно з яким кожний громадянин має без будь-якої дискримінації і необґрунтованих обмежень допускатися у своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби [12].

Водночас відзначимо, що ці приписи Конституції України і Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зовсім не означають абсолютну рівність усіх осіб, незалежно від їх освіти, віку, досвіду роботи, стану здоров'я і т. ін. мати доступ до певної посади. Цими актами визначена тільки рівність вихідних можливостей для реалізації громадянами свого конституційного права на участь в управлінні державними справами.

Натомість для кожної професії, посади існують свої вимоги, які в цілому є однаковими щодо всіх громадян, а тому не порушують конституційний принцип, згідно з яким громадяни мають рівні конституційні права і свободи (ст. 24 Конституції України). Завдяки їм визначаються чіткі умови і кваліфікаційні вимоги до осіб, які претендують приймати участь у державному будівництві своєї країни чим гарантуються демократичні процеси державотворення в країні, забороняються всі форми та прояви дискримінації, необґрунтовані обмеження або надання необґрунтованих переваг певним категоріям громадян під час вступу на державну службу та її проходження.

Отже, кваліфікаційна функція та функція фільтру (обмеження), яку виконують цензи, полягають у тому, що у Конституції та інших профільних нормативно-правових актах отримують своє визнання та юридичну фіксацію важливі для держави та суспільства умови та кваліфікаційні вимоги допуску осіб до участі в управлінні державними справами, конкретного виду діяльності з урахуванням мети, суспільної значущості, роду та виду такої діяльності.

Певною мірою можна сказати, що цим визначається і ідеологічно-виховна функція цензів, яка являє собою напрям, за яким реалізуються виховні з деяким ідеологічним напрямом аспекти правового регулювання основ правового становища особи та організації публічної влади.

Ідеологія виступає необхідним компонентом держави і суспільства, яка охоплює собою систему цінностей щодо способу організації політичного, економічного, духовного життя суспільства і держави та визначає подальші перспективи їх розвитку.

Ми не можемо стверджувати, що самі цензи виступають суспільними цінностями, однак як важливу складову державотворення і феномен конституційного будівництва суспільства і держави безумовно їх слід розглядати, оскільки саме цензи визначають умови та кваліфікаційні вимоги до учасників державотворчих процесів.

Не варто залишати поза увагою й те, що ідеологія виступає важливим виховним елементом та фактором формування культури суспільства. В науці навіть існує «культурологічна» концепція ідеології (М. Вебер, К. Мангейм), яка розглядає ідеологію важливим елементом не тільки політичної, а й загальної культури.

Ідеологія, безперечно, сприяє вихованню. Хоча виховання ґрунтується не тільки на ідеологічному базисі. Однак останній у демократичному суспільстві сприяє впливу на свідомість осіб у частині підтримання високого рівня поваги до людини, її прав і свобод, до права у цілому, до засад організації та функціонування держави і суспільства. Це виховує людей патріотами своєї держави, формує у них відповідні позитивні з погляду суспільства установки щодо поведінки в певних життєвих ситуаціях.

Слід наголосити й на тому, що серед цензів є так звані моральні цензи, які мають своїм призначенням стимулювання формування у громадян високих моральних якостей з тим, щоб у майбутньому вони могли бути учасниками державотворчих процесів у країні.

Таким чином, найважливішим завданням ідеологічно-виховної функції цензів є формування у громадян свідомих стимулів правослухняної поведінки, виховання у них високої правової культури, поваги до цілей, принципів будівництва держави, системи політико-правових цінностей, поглядів, ідей на соціальну дійсність, суспільство та відносини людей між собою.

Висновок. Отже функції цензів у конституційному праві – це обумовлені соціальним призначенням цього правового явища напрями та види впливу на суспільні відносини, споріднені з державним будівництвом і функціонуванням суспільства, з метою реалізації публічного інтересу, що полягає в забезпеченні конституційних прав і свобод людини, утвердженні народовладдя та га-

рантуванні конституційного правопорядку, які пов'язані з функціями держави, виступають способом прояву права, зокрема, витікають із функцій конституційного права, обумовлені елементами її системи, перебувають у стійких взаємних зв'язках із джерелами галузі конституційного права.

Вони як інструменти правового регулювання суспільних відносин у сфері прав людини, утворення та функціонування органів публічної влади гарантують розвиток держави і суспільства в певному демократичному руслі, визначають орієнтири такого розвитку на майбутнє, тим самим задають вектори та змістовне наповнення процесів державотворення і правотворення в країні, принципів організації та функціонування державного та суспільного ладу.

Основне призначення функцій цензів у конституційному праві полягає у забезпеченні гармонійного стабільного розвитку держави і суспільства в інтересах людини, забезпечення безпеки, належного громадського порядку і конституційного правопорядку в країні. І вкрай важливо, щоб в основі їх реалізації лежав людиновимірний підхід як структуроутворюючий елемент системи національного механізму публічної влади і реалізації громадянами своїх конституційних прав і свобод, що є джерелом влади, основним носієм народного суверенітету, що, у свою чергу, є іманентною ознакою реального народовладдя.

СПИСОК ВИКОРИСЬЯНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковальський В.С. Функції права: ціннісний та сутнісний виміри. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 58-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2012_9_3.
2. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Д. Крупчан, В.С. Ковальський та ін.; за заг. ред. О.В. Зайчука; НДІ інтелектуальної власності АПрН України. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 408 с.
3. Марущак О.А. Функції держави: визначення поняття. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2019. № 3 (65). С. 17-21. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/5.pdf.
4. Погорілко В.Ф. Функції держави. *Юридична енциклопедія*: В 6 т.: Т. 6. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Українська енциклопедія», 2004. С. 348.
5. Сінькевич О.В. Функції конституційного права як галузі права України: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 462 с.
6. Заморська Л.І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. Вип. 6. С. 3-9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2015_6_3.
7. Скрипнюк О.В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання. Харків: Право, 2009. 468 с.
8. Совгіря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України. Повний курс: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 556 с.
9. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
10. Дроботов С.А. Регулятивна функція права у правовій державі: поняття і ознаки. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 48-53. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/34697>.
11. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. від 16.12.1966 р. ООН. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 06.01.2026
 Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
 Дата публікації: 05.03.2026